

A Ponte do Retorto

Serafín Fontenla Fernández

No século XVII as viaxes a pé eran habituais, sobre todo entre os humildes vasalos que carecían de cabalerías. Os peóns buscaban a línea recta e os atallos nas suas travesías.

A orografía na ribeira do Lérez no seu curso medio é abrupta, con numerosos desniveis que as vereas tratan de sortear para non aumentar as distancias.

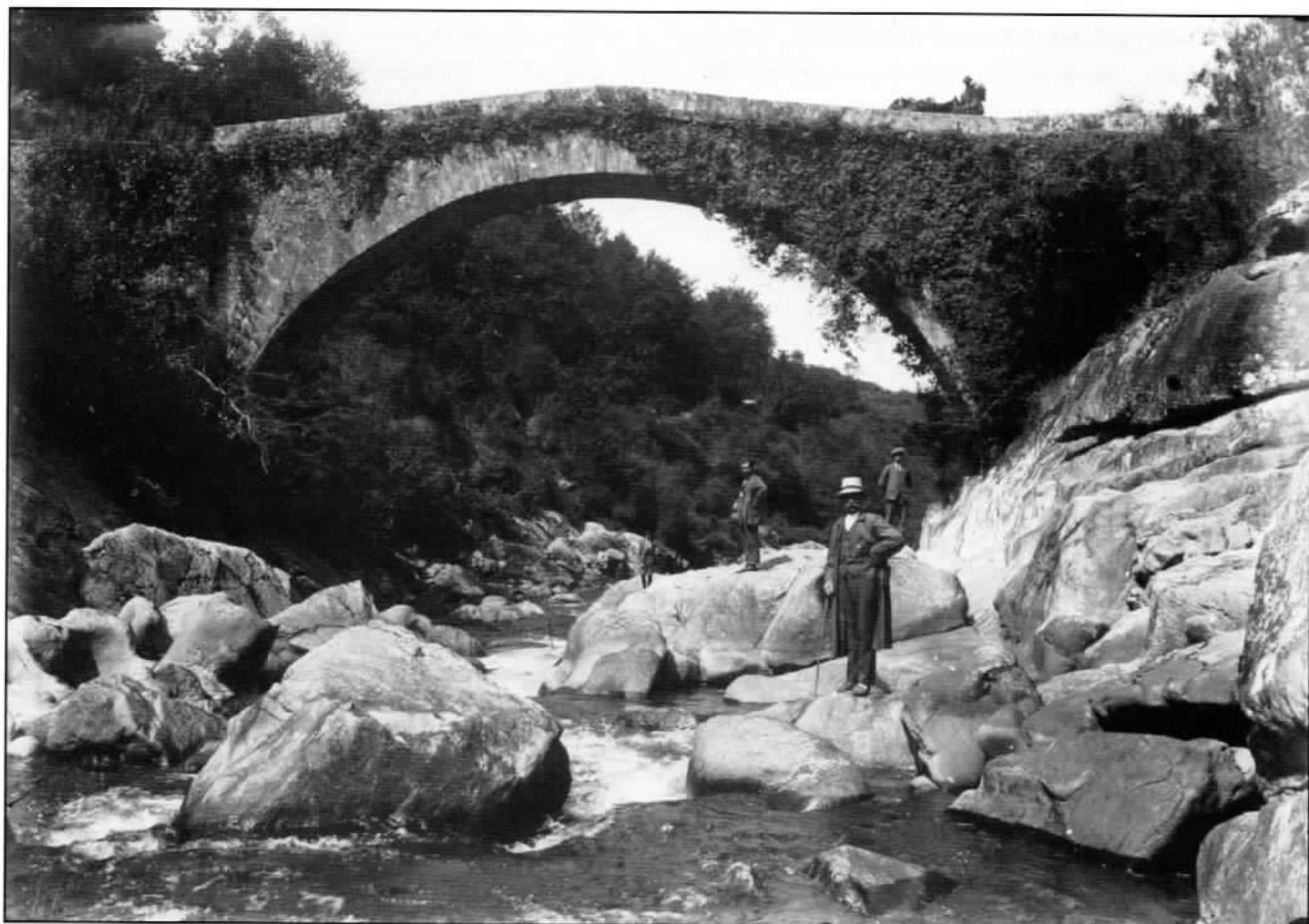
Un río caudaloso é un obstáculo que só se supera por unha ponte. A ponte é funcional cando permite o paso dos viandantes por arriba e das augas por debaixo. Podía ser de pedra ou de madeira. Para facer unha ponte de pedra precisábase dunha forte inversión. Era sinal de prestixio para os que a facían consideralas "eternas", como eles na memoria dos seus sucesores. As de madeira eran máis económicas, máis doada a súa construción e as súas reparacións, pero o carácter perecedeiro do material facía que

precisasen continuamente de arranxos que apenas duraban vinte anos.

O asentamento dunha ponte de madeira no Medievo e na Idade Moderna estaba condicionado por dous requisitos: 1º) que por alí pasase un camiño importante e 2º) que existise un estreitamento do cauce do río.

A Ponte Retorto (de rivi torta, referido ó río ou de vía retorta ós accesos), estaba situada nun precioso meandro, case circular, que forma o río Lérez entre os lugares de Praderrey (Campo Lameiro) e Cutián (Cotobade). Esa franxa de terreo, que impide o paso das augas do río, é a que permite o acceso do Camiño Real procedente do Leste ata a ponte.

Na marxe dereita do Lérez e neste lugar, encontrámonos cunha masa rochosa que emerge a bastante altura e penetra no leito do río. Esta estrutura pétrea intuía que determinou a elección do lugar da ponte porque actuaba como barreira fronte a erosión que se produce na parte cóncava do meandro e serviulles de base firme como estribo

Pontenova, Lixó-San Xusto (Zagala)

Ménsulas de apoio das traves

e máis tarde como asento para elevar toda a armazón e facilitar o paso das augas nas grandes crecidas do río. Esta elevación fixo necesaria a construción de trece escalóns para poder acceder a plataforma da ponte polo que só servirá para o paso de persoas e cabalerías, estas con moitas dificultades, como veremos máis adiante.

O estribo que se conserva, situado na marxe esquerda do río, ten aproximadamente 4,50 m. de altura, 4,10 m. de ancho e 9 m. de largo. De construción compacta, está formado por 12 filas de pedras de sillería colocadas nos laterais en gradación para resistir a presión das augas. Perduran en perfecto estado tres fermosas ménsulas, corridas en cuarto de bocel de 0,35 m. de ancho, nas que se asentaban as tres traves caudais.

Pódese acceder ó estribo que se conserva, baixando por un camiño que parte da PO-231, Km. 2,500, carretera de Campo Lameiro a Carballedo. Tamén se aprecia de fronte, saíndo da ponte do Lodeiro, marxe dereita do río, seguindo o sendeiro dos pescadores.

A reparación e construción de pontes nos séculos XVI, XVII e XVIII, faise por repartos ou repartimentos entre os veciños das xurisdicións máis próximas.

O órgano executor e supervisor é a Real Audiencia de Galicia.

Vexamos un exemplo práctico, o procedemento que se levou a cabo para reparar a Ponte Retorto no ano 1.642:

Vázquez de Puga, en nome de Pedro García e Pedro Dobarro, Procuradores Xerais de Cotobad e Fragas e Coto de Chacente eleva un escrito á Real Audiencia: "El Puente Arretorto que está en el río Caudal (sic), que se dice Lebis (sic), es de madera y vigas y con las grandes avenidas está para caer y que de allí a a cinco leguas no hay otro puente que se pueda pasar con que a los caminantes y recuas se les sigue mucho daño y que si ahora no se arregla, después costará más de cuatrocientos ducados".

Contesta Francisco de Andía y Bacarral, Marqués de Valparaíso, Comendador de Villoria (...) Capitán General de este Reino de Galicia: "...haced información en que feligresía está situada la dicha puente, quienes son los que reciben aprovechamiento de ella (...) y si está en el río Caudal y en Camino Real y que para que parte pasan los caminos que salen de ella y cuanto será necesario para el arreglo de ella..."

O Sr. Xuíz tómalle declaración a sete testigos que coinciden en que dita ponte é moi necesaria xa que por ela pasan moitos camiñantes a pé e a cabalo e con facendas para feiras e gañar a vida para o Ribero de Avia, Xurisdicción de Caldevergazo, Concello de Soutomaior, Crecente, Salvaterra e Raia de Portugal, portos de Cambados e Vilagarcía, xurisdición de Peñaflor e os Baños e cidades de Santiago e Coruña, e especialmente os veciños de Fragas e Cotobade que por estar esta ponte no medio delas e da Xustiza da Dignidad Arzobispal que a administra nunha e noutra xurisdición, xunto coas Xustizas de Soutomaior e Trabancas. Que nunca se cobrou portazgo por pasar por esta ponte e algúns testigos que son de profesión carpinteiros fan a seguinte valoración: Que a ponte é de vinte e seis codos de oco dun piar ó outro e que para amañala fan falta noventa ducados. Que o piar de pedra que está na xurisdición das Fragas é necesario levantalo máis, para maior seguridade ante as enchentes do río.

O fiscal de S.M. neste Reino de Galicia di a Vds. que despachen Provisión para o Xustiza de Cotobade e Fragas para que pregonen esta obra polas fegresías durante trinta días e coas posturas que tivesen, remátese no mellor postor.

O nove de Xuño de mil seiscentos cuarenta e dous, Diego de Lis de las Cuevas, veciño de S. Xurxo de Sacos, proponlle ós Procuradores Xerais facer a obra de reparo da Ponte Retorto, así de pedra como de madeira en ochenta ducados.

Pedro García Procurador Xeral da Xurisdición de Cotobade ante Vmrd. fago presentación deste memorial de condicións para o aderezo da Ponte Retorta e para que os postores non pretendan ignorancia faiselles notorio e público, cumprindo Vmrd. el Sr. Xuíz "con lo mandado por los Srs. Gobernadores y Oidores de este Reino".

Condicións como se ha de facer a Ponte Arretorto.

MEMORIAL DAS CONDICIÓNS:

"Ha de llevar dicha puente tres traves caudales, pudiendo hallarse de longor cada una de veintinueve codos y medio, grueso palmo y pernada, todo ciérne limpio y no se hallando enteras, han de

ser engarcidas con la seguridad necesaria que serán de al menos dos codos de injurimiento con sus planchas de ciérne buenas y gruesas de seis de a seis palmos de longor cada una y los clavos de dos palmos de longor y dedo de grueso.

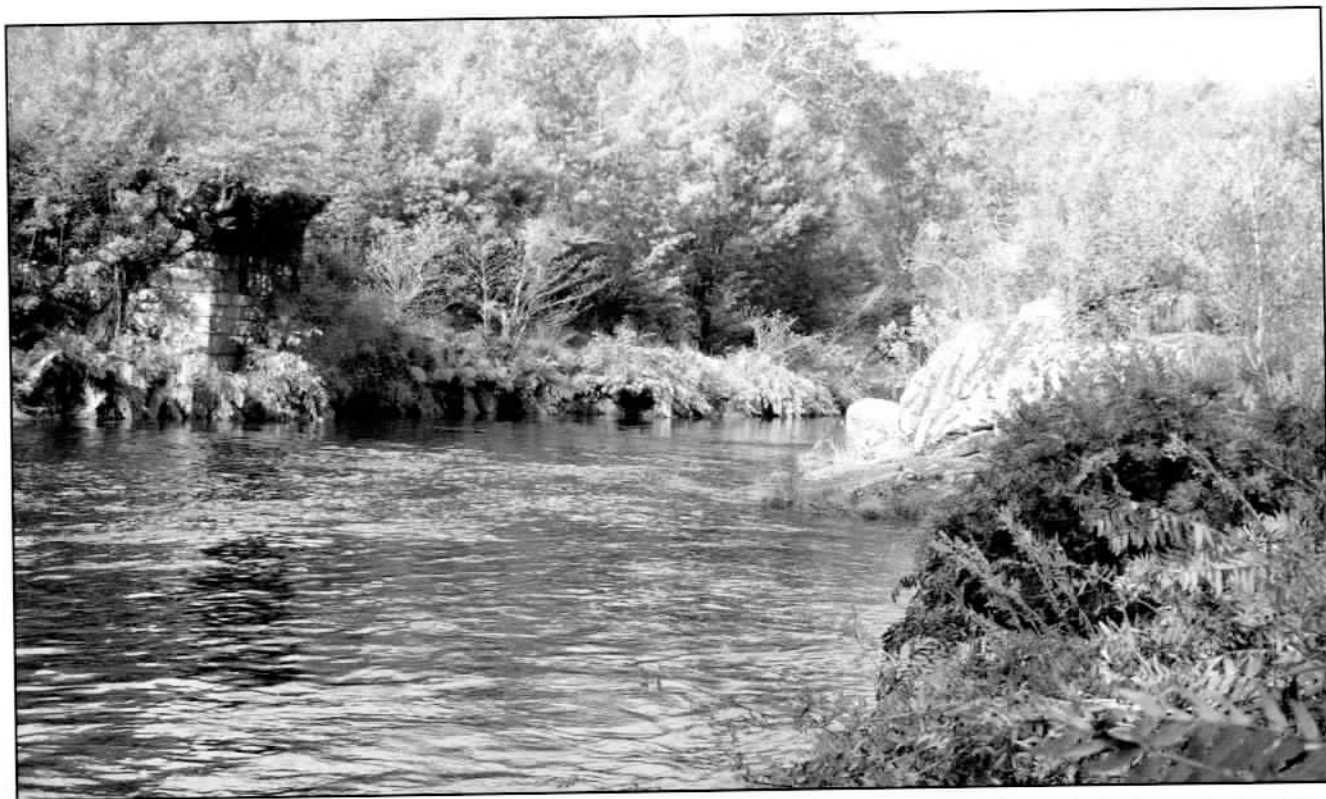
Los asnetos han de tener de longor a quince codos y un palmo de alto y un corizo de grueso, el tercio de la parte de arriba y los dos tercios debajo seguidos con la grosura necesaria para su seguridad.

Seis travateles de doce codos de longor, palmo y pernada de grueso, en cadro.

Más ha de llevar doce cuebas enteras de un furco de grueso. Las cuatro han de tener doce palmos de alto y en la otra ocho palmos.

El yugo debajo ha de tener palmo y pernada de ancho. Las tablas con que se han de sollar han de tener a ocho palmos y dos dedos de grueso y clavadas en las tres traves cada una y los clavos de un furco de largo buenos.

Y toda dicha madera de su suso referida, ha de ser de ciérne limpio. Sin que... y las juntas con sus sobretáboas de...

Vista actual da ponte Retorto

Despois do incendio do 2006

Los trabateles han de preñarse en la punta de fuera, todas en un madero para que se carguen por encima, de modo que refuercen a las vigas para su seguridad.

El pilar de piedra que está hacia las Fragas ha de subir medio palmo más de lo que está, igualándole con los trabateles y traves y entupirle y losarlo con piedras buenas y que no se puedan sacar como las que hay de presente en dicho pilar. Y todo con la seguridad necesaria y para más seguridad de los trabateles y rigor del río".

Diego de Lis de las Cuevas dixo que con data nove de Xuño, andando en pregón o aderezo da Ponte de Retorto, fixera unha postura á baixa, de oitenta ducados para a dita obra. Con posterioridade Pedro García, Procurador Xeral, presentou un memorial de condicións ... que de cumprirse non chegarían cento vinte ducados pola moita obra que se ten que facer... polo que pide a exclusión de ela e quedar libre.

Remate no Auditorio de S. Xurxo de Sacos (Barbeitos).

A once días do mes de Agosto de mil seiscientos cuarenta e dous, por ante min notario, estando S.mrd. Gregorio de Barros, Xusticia Ordinaria na Xurisdición de Cotobade e Fragas, en presenza de moitas persoas: canteiros e carpinteiros, que eran da Xurisdición de Cotobade, da de Fragas e da Vila de Pontevedra e que viñan para tomar dita obra, presentouse Alonso de Fontenla, veciño das Fragas e dixo que baixaría a obra da dita ponte dos noventa, en que estaba, a oitenta e nove ducados e que a reedificará baixo as condicións estipuladas. Pasado certo tempo pregunta o Xuíz se algunha persoa a quere poñer

máis baixa. Ó que respondeu Julio de Ricoy, labrador e carpinteiro, veciño da dita fegresía e dixo que baixaría toda a obra que se ten que facer na Ponte Retorto, un ducado e rematándoa en oitenta e oito. Volveu a preguntar o Sr. Xuíz, unha e outra vez se había algunha outra...e atentos estaban moitas persoas no Auditorio pero non querían facer máis baixas.

Ás seis da tarde mandou o Sr. Xuíz encender un cano de vela de cera, advertíndolle a todos que se querían facer máis baixas as fixesen mentras ardese a vela, que acabada "e fesnecida" farase remate en Julio de Ricoy nos oitenta e oito ducados.

"... Y para que se vaya trabajando en dicha obra, por la mucha necesidad que de ella hay y por estar en Camino Real y caudaloso río y en donde estuvo el susodicho puente siempre y carecer de ordinario en dicho río muchas gentes por la falta de puente y no haber otra en dicho río dende la Villa de Pontevedra hasta la Puente Pedre que son más de diez leguas de vuelta de río..."

Resulta sorprendente a similitude desta frase, sexa do Escribano ou do Procurador Xeral, coa que cen anos despois escribiría o P. Fr. Martín Sarmiento:

"...hasta S. Esteban de Pedre, cuatro leguas de Pontevedra, en donde está la puente de Pedre y de piedra, no se halla otra hasta la de Pontevedra sobre la Ría". "Voces y frases gallegas". José Luis (Ed.) Pensado.

No año 1.722 comeza o declive da Ponte do Retorto, precisada doutro novo arranxo.

O Lérez sigue castigando o estribo da marxe dereita e co paso dos anos erosiona o solo por detrás da rocha nai (efecto meandro) e coas fortes riadas inunda o acceso ós trece escalóns, polo que a ponte resulta intransitable varios días ó cabo do ano. Tampouco podemos olvidar que o Lérez, despois do Sarrapio é coñecido como o Río Grande e nos documentos nomeado Río Caudal e o que decía un ribeireño: "aquela bolsa de plástico no alto daquel salgueiro, non a puxo un ser vivo, nin o vento, foi o río".

No ano 1.716 iniciase un pleito en Santiago entre o cura rector de S. Xurxo de Sacos, Joseph Benito de Lis Soto, e o de S. Miguel do Campo Pasqual de Villar

sobre a cal dos dous beneficios deben pertencer ós veciños e moradores do lugar de Fentáns e a Ermida de Lixó. A sentenza dalle a razón ó cura de S. Xurxo pero coa obrigación seguinte: que ten que fabricar unha ponte de madeira para que os veciños de Fentáns teñan acceso ós sacramentos e poidan enterrar os seus mortos. Esa ponte constrúese rapidamente e coincide coa necesidade de reparar a do Retorto.

No ano 1.723 Joseph Benito de Lis que ten un irmán tamén rector de Santa María de Sacos, a través do Procurador Xeral convoca a tódolos Mordomos e párrocos das Xurisdicións de Cotobade e Fragas para abandonar a Ponte Retorto e construír unha de pedra no sitio do Pego, entre S. Xurxo e Fentáns, onde él erguera a de madeira.

Prodúcese unha ruptura entre as dúas xurisdicións. Os repartos de gastos da construción ou reparo dunha ponte sempre foran distribuídos na proporción de tres cuartas partes para Cotobade y unha cuarta parte para Fragas. Os de Cotobade non queren colaborar na reparación da Ponte Retorto e os da Fragas na da ponte de pedra do S. Xusto.

Esto orixina un pleito ante a Real Audiencia de Galicia intitulado "Martín de Campo y los vecinos de S. Miguel del Campo y Fragas y Martín del Campo, su Procurador General con Joseph Benito de Lis, poder habiente de los vecinos de Cotobad de la fábrica de un puente".

A importancia deste pleito percíbese polo seu volume 589 páxs. e pola súa instrución: a Real Audiencia envía a Fentáns, lugar neutral, a Francisco

Meandro do Lérez entre Cutián e Praderrey

Escrito de asignación como resto arqueológico

Calviño, Receptor da propia Audiencia "que instalado en la casa de Miguel Quibén y por no ser a propósito esta casa, se traslada a la de María Lois viuda de Jacob Balea" recibe as declaracións dos testigos propostos polas partes e fai "visitas oculares" ós sitios en litixio.

Pola declaración de Juan de Andión veciño de Agusantas sabemos que o seu avó, carpinteiro, traballara no aderezo da Ponte Retorto e que trouxera as tres vigas caudales da Fraga de Barbeira, distante tres leguas.

Testigo: Domingo de Pintos, canteiro, veciño de Fentáns, que fai sobre uns doce anos fora nomeado polo Mardomo das Fragas para gardar uns presos detidos no cárcere de Barbeitos e cando quixo pasar pola Ponte Retorta encontrouse con que estaba tomada pola auga e na outra parte había un sacerdote que quería pasar a cidade de Santiago a buscar a administración dun beneficio. O cura chamou polo testigo que estaba ó principio das escaleiras e pediulle que fose á Santiago a levar unha carta que el se encargaría de poñer, no seu nome, a garda na cadea. Tiroulle dentro dun pano a carta con unha pedra e un real de a oito para o camiño e o testigo marchou vía recta a Santiago alcanzando pola tarde a casa e pousada indicada, e sendo as dez da noite chegou o dito cura para comprobar se o testigo lle fixera as dilixencias encargadas.

Sinatura do mestre canteiro na ponte de Lixó-S. Xusto

Testigo: D. Gregorio de Senra, cura e rector do beneficio de Carballedo e Rebordelo, Arcipreste de Cotobade... camiñando a buscar o nomeamento para a administración do beneficio de S. Andrés de Valongo e S. Sebastián de Covelo, non puido pasar a Ponte Retorto e foille preciso tirar un real de a oito e unha pedra dentro dun pano a un home veciño deste lugar de Fentáns e estivo parado ata que baixou algo o río e aínda así o levaron uns homes a ombros.

Testigo: D. Domingo Gómez, clérigo, veciño de Santa María de Sacos...escoitou dicir que o Exmo. Sr. Marqués de Risbourt (cando o inimigo inglés tiña tomada a Vila de Pontevedra) pasou pola Ponte Retorto procedente da provincia de Tuy e que se lle accidentara un cabalo dun dos seus fidalgos. E que á S. Ex. o Sr. Arzobispo de Santiago estando en visita pastoral e pasando pola dita ponte, se lle desgraciou un macho. Un e outro fará como catro anos.

Testigo: Antonio de Parada, labrador e veciño de Cutián... Que na última invasión do inimigo inglés que entrou en Pontevedra, veu o testigo que el Exmo. Marqués de Risbourt, pasou pola Ponte Retorta con algúns fidalgos, que uns e outros apeáronse para pasala, e un cabalo no que ía un da familia, tropezou e caeu nunha das escaleiras e non sabe se sufriu algún dano pero si sabe que el Marqués de Risbourt enfadouse moito e preguntou polo xuíz, que non estaba alí e ordenoulle ó testigo, que era ministro do dito xuíz, que se compuxese a ponte canto antes

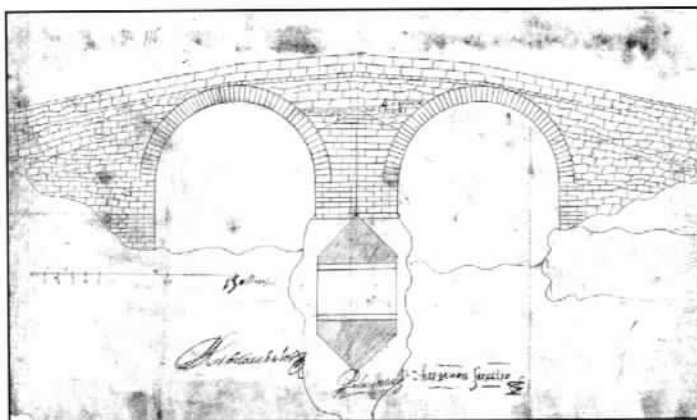
A ponte Nova do S. Xusto ou de Lixó ou de S. Xurxo fora deseñada polo mestre arquitecto canteiro Pedro García de Santa Mª de Sacos, composta por dous arcos, con apoio central no cauce do río. Así figura no plano, pero o propio Pedro García levantouna cincuenta metros río arriba, aproveitando dúas paredes de pedra natural nas que ensamblaron, a bastante altura do cauce, o arco de medio punto lixeiramente alombado .

É unha das pontes de Galicia, dentro do seu estilo, que ten máis luz.

Xa para finalizar dicir que o importe da obra acercouse ós mil ducados e foi financiada en sete prazos por once fegresías de Cotobade e polo propio Joseph Benito de Lis, que ademáis puxo a madeira da súa ponte para o encofrado.

Bibliografía:

- "Pontes Históricas de Galicia" Segundo Alvarado Blanco e outros.
Col. Ofic. de Enxen. de Camiños. Xunta de Galicia.
- "As Pontes do Lérez" A. Portela Paz e A. Rodríguez Fraiz.
Archivo do Reino de Galicia. Leg.18285 (42).
- Museo de Pontevedra. Foto Zabala e vista aérea.
- Ó AHPPO o meu agradecemento, polo seu trato sempre exquisito.

Proxecto da Ponte de Pego. Doc. Sig. 8988/21 ARGA